

The Gleaner

Vol 2 (1964)

Βηλαρικά σημειώματα Α'. Το στιχούργημα «Κατά γυναικών»

Λ. Ι. Βρανούσης

doi: [10.12681/er.9628](https://doi.org/10.12681/er.9628)

Copyright © 2016, Λ. Ι. Βρανούσης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Βρανούσης Λ. Ι. (2016). Βηλαρικά σημειώματα Α'. Το στιχούργημα «Κατά γυναικών». *The Gleaner*, 2, 7-20.
<https://doi.org/10.12681/er.9628>

ΒΗΛΑΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Α'

ΤΟ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑ «ΚΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ».

Δὲν ξέρω πῶς καὶ πότε θ' ἀξιωθῶ ν' ἀξιοποιήσω τὴν προεργασία πού ἔχω κάνει γιὰ μιὰ κριτικὴ παρουσίαση τοῦ Ἰωάννου Βηλαρᾶ (1771 - 1823) καὶ τῶν ἔργων του. Πολλοὶ καὶ διάφοροι λόγοι ἐπιβάλλουν κάθε φορὰ τὴν ἀναβολὴ τοῦ ἐγχειρήματος. Ἴσως ἢ κατάλληλη εὐκαιρία (συνάρτηση πολλῶν παραγόντων) νὰ μὴν ἀργήσῃ νὰ παρουσιασθῇ. Στὸ μεταξύ όμως, μιὰ σειρά σημειώματα, πού ἐγκαινιάζω σήμερα,μποροῦν ν' ἀποσυμφορήσουν κάπως τὸ ὕλικό πού συσσωρεύεται καὶ ν' ἀξιοποιήσουν ἴσως καλύτερα μερικὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐπὶ μέρους ζητήματα, ὅσα—προπαρασκευαστικὰ ἢ παρεκδοτικὰ—εἶναι ὑποχρεωμένη ν' ἀντιμετωπίξῃ ἢ ἔρευνα, πρὶν τὰ προσπεράσῃ.

Ἀπὸ τὸ ὕλικό πού συγκέντρωνα μὲ ἀφετηρία τὸ ἔργο καὶ τὴ δράση τοῦ Βηλαρᾶ, συνεξετάζοντας ἢ παρεξετάζοντας πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς ἐποχῆς του, ἓνα μέρος—πρώτη προέκταση στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ ποιητῆ—χρησίμευσε ὡς ὑποδομὴ τοῦ βιβλίου μου γιὰ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλῖδα (1952). Ἀργότερα, στὴ σειρά τῆς «Βασικῆς Βιβλιοθήκης», στὸν τόμο *Οἱ Πρόδρομοι* (1955), εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ παρουσιάσω σὲ μιὰ καινούργια ἔκδοση μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Βηλαρᾶ (σ. 201 - 300), ἔμμετρα καὶ πεζά, συνοδευμένα μὲ λίγα σημειώματα. Ἡ χρηστικὴ ἐκείνη ἔκδοση—παρουσίαση μιᾶς ἐπιλογῆς τοῦ ἔργου καὶ ὄχι ἄπαντα—δὲν ἦταν δυνατόν, βέβαια, νὰ φορτωθῇ μὲ κριτικὸ ὑπόμνημα, μὲ εἰδικὰ προλεγόμενα γιὰ τὴ χειρόγραφη καὶ ἔντυπη παράδοση τῶν κειμένων κτλ. Ἔτσι, ἡ φιλολογικὴ ἐπεξεργασία πού ἔγινε πάνω στὰ κείμενα αὐτὰ δὲν εἶναι πάντοτε εὐδιάκριτη. Ἐξ ἄλλου, τὰ λίγα εἰσαγωγικὰ σημειώματα ἢ ἄλλα σχόλια πού παρεμβάλλονται στὴν ἔκδοση ἐκείνη—ἐνδεικτικὰ ἴσως τῆς ἐρευνητικῆς προεργασίας πού εἶχε προηγηθῇ—δὲν ἦταν δυνατόν νὰ εἶναι πάντοτε ἐξαντλητικὰ καί, φυσικά, θίγουν ἐλάχιστες μόνον πλευρὲς ἀπὸ τὰ ἄπειρα ζητήματα πού γεννᾷ τὸ κριτικὸ ξεκαθάρισμα καὶ ἡ φιλολογικὴ ἀποκατάσταση τῶν ὄσων μᾶς παραδίδονται, ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀνεκδότων, ἡ διαλογὴ νόθων καὶ ἀμφισβητουμένων, ἡ ἐπισήμανσις προτύπων κι ἓνα πλῆθος ἄλλα desiderata. Μιὰ πολυσέλιδη γενικὴ Εἰσαγωγὴ, πού ἐπρόκειτο νὰ προταχθῇ στὸν τόμο ἐκεῖνο τῶν «Προδρόμων», καὶ πού συστηματοποιοῦσε ἢ ξανατοποθετοῦσε πολλὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω ζητήματα, προσέκυρσε (μὲ τὴν ἔκτασή της) στὴν ἀπροθυμία τοῦ ἐκδότη τῆς «Βασικῆς Βιβλιοθήκης», ὁ ὁποῖος ἀρέσθηκε τελικὰ νὰ

τυπώση μόνον έναν δλιγοσέλιδο πρόλογο (σελ. ζ' - ι')¹. Παρ' όλ' αυτά, είχα την ικανοποίηση ότι ή έργασία μου εκείνη δέν πέρασε άπαρατήρητη².

Ο Βηλαράς—δπως και τόσοι άλλοι τής προεπαναστατικής μας φιλολογίας, από τους πιό γνωστούς ως τους πιό άπρόσιτους—περιμένει κυρίως από μās τήν αντίξια τών σημερινών άπαιτήσεων έκδοση τών έργων του, και ύστερα—ή παράλληλα—τήν ειδική μονογραφία πού θά τόν αναδείξει, τοποθετώντας τον όριστικά, πιστεύω, στη χροεία τών κορυφαίων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Στη νέα έκδοση του Βηλαρά άποδλέπουν κυρίως ν' άποδοϋν χρήσιμα τά σημειώματα πού ακολουθοϋν.

* * *

Η πληρέστερη συναγωγή τών έργων του Βηλαρά, πού έχουμε σήμερα, είναι τά "Απαντα Ιωάννου Βηλαρά, έπιμέλεια Γεωργίου Αχιλ. Βαβαρέτου... Αθήνα [1935] - (8ο, σελ. λβ' + 352)"³. Με άφετηρία τήν έκδοση αυτή θά προεκταθοϋμε σέ μιάν άνίχνευση και κριτική διαλογή, για νά έπισημάνουμε έργα του Βηλαρά άνέκδοτα, άμφισβητούμενα και νόθα. Αρχίζουμε από τά τελευταία.

Τά "Απαντα του 1935 περιέλαβαν (σελ. 158 - 172) και καθιέρωσαν ως έργο του Βηλαρά ένα μακρότατο στιχούργημα έπιγραφόμενο Κα τ ά γ υ ν ν α ι κ ῶ ν. Ο έκδότης μās πληροφορεί (σελ. 158, σημ.) ότι αναδημοσιεύει τó στιχούργημα από ένα φυλλάδιο του 1874, πού του τó είχε παραχωρήσει ό Ήπειρώτης γυμνασιάρχης Χρ. Σούλης (1892 - 1951). Στα χέρια του μακαρίτη γυμνασιάρχη μου, στα Γιάννενα, είδα κι εγώ, πριν πολλά χρόνια, τó σπάνιο εκείνο φυλλάδιο του

1. Γι' αυτό και στην τελευταία σελίδα του βιβλίου (Οί Πρόδρομοι, σελ. 310), μετά τά παροράματα, έβαλα τή σημείωση: «Όπου τά σημειώματα του βιβλίου τούτου παραπέμπουν στην Είσαγωγή, παρακαλείται ό αναγνώστης ν' άγνοήση τήν παραπομπή»...

2. Ο κ. Κ. Θ. Δημαράς τής άφιέρωσε τήν έπιφυλλίδα του στην έφημ. «Βήμα» τής 3 Φεβρ. 1956. Ή βαρύνουσα κρίση του μου χάρισε τότε τιμητικές διακρίσεις για τó βιβλίο (αέκλεκτό δεϊγμα του ύψηλου έπιπέδου, όπου έχει φθάσει και κινείται σήμερα άνετα ό έκδότης του» κ.π.ά.) συνάμα

δμως μου προδιέγραφε και τήν παράπερα όφειλή μου, όταν κατέληγε στη διαπίστωση ότι «ό Βρανούσης είναι ώριμος για νά καταπιασθεϊ τήν όριστική έκδοση τών έργων του Βηλαρά, ή όποία μās λείπει». "Άς θεωρηθοϋν οι σελίδες αυτές έμπρακτη άπόδειξη ότι τó θέμα τούτο δέν έπαυσε νά μ' άπασχολή.

3 Μια πρόσφατη ανάπτυπωση—δχι πλήρης—των Άπάντων του 1935 (Ιωάννου Βηλαρά "Απαντα... Είσαγωγή-έπιμέλεια Παύλου Συροϋ, Αθήνα «Πανεκδοτική» 1962, — 8ο σελ. 400) προτιμότερο είναι ν' άγνοηθῆ.

1874. Κι επειδή δὲν ἔτυχε νὰ τὸ ξανασυναντήσω, παραθέτω ἐδῶ τις λίγες σημειώσεις πού εἶχα τότε κρατήσει.

Τὸ φυλλάδιο, σὲ σχῆμα 8^ο, σελίδες 27, ἔχει τὰ ἐξῆς στὴν προμετωπίδα: Ο | ΒΗΛΑΡΑΣ | ΚΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ | Ποιήματα στιχηρὰ | Ἐκ τῶν ἀνεκδότων χειρογράφων τοῦ αὐτοῦ. | Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον | ὑπὸ | Δ. Ι. ΛΑΖΟΥ | Ἰωαννίτου | ΕΝ ΛΕΥΚΑΔΙ | Ἐκ τοῦ τυπογ[ραφείου] καὶ βιβλ[ιοπωλείου] Γεωργ. Χριστοδουλοπούλου | 1874.—Προτάσσεται ἡ ἀφιέρωση: Τῇ ἱερᾷ σκιᾷ τοῦ ἀειμνήστου ἱατροῦ καὶ ποιητοῦ Ἰωάννου Βηλλαρᾶ ἀϊδίου μνήμης τεκμήριον τῷ πατριῷ σεβασμῶ ἀνατίθησιν ὁ Ἐκδότης. Τὴν ἀφιέρωση συνοδεύει ἔμμετρο προσφώνηση (5 τετράστιχα) πρὸς τὸν ποιητὴ Βηλαρᾶ, μὲ τὸν τίτλο Ἐπίκλησις. Ἀπὸ τὸν πρόλογο πού προτάσσει ὁ Ἰωαννίτης Δ. Ι. Λάζος ἕνα μέρος ἀναδημοσιεύεται στὰ Ἄπαντα τοῦ 1935 (σελ. 158, σημ.): Τὸ πρωτότυπον χειρόγραφον τοῦ παρόντος ποιήματος ἔχων εἰς χεῖρας, ὑπάρχει πόνημα τοῦ ἀειμνήστου πατριώτου μου ἱατροῦ καὶ ποιητοῦ Ἰωάννου τοῦ Βηλλαρᾶ ἐκ τῶν ἀνεκδότων τοῦ αὐτοῦ [...] ὁ καὶ δίδωμι ἤδη τὸ πρῶτον εἰς τύπον συμφώνως καθ' ὀλοκληρίαν τῷ πρωτογράφῳ, μηδεμιᾶς εἰσχωροῦσης προσθαφαιρέσεως ἐν αὐτῷ...

Ἀπὸ τὸ φυλλάδιο αὐτὸ τοῦ 1874 μετέφερε τὸ στιχοῦργημα κι ὁ ἐκδότης τῶν Ἄπάντων τοῦ 1935 «χωρὶς προσθαφαιρέσεις», καθὼς λέει¹, καὶ παρατηρεῖ: «Τὸ Κατὰ Γυναικῶν, γραμμένο στὴν καθαρεύουσα, εἶναι φαίνεται καμωμένο στὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Βηλαρᾶ, πρὶν ἀκόμα ὠριμάσουν στὸ μυαλό του οἱ γλωσσικὲς του θεωρίες» (σελ. 158, σημ.). Ἀλλὰ τὸ ἀνιαρὸ αὐτὸ στιχοῦργημα ἀπέχει τόσο πολὺ ἀπὸ τὸ γνῶριμο ὕφος καὶ τὸ ἰδεολογικὸ κλίμα τοῦ Βηλαρᾶ, ὥστε ἐπιβεδλημένη θὰ ἦταν κάποια, μικρὴ ἔστω, ἐπιφύλαξη γιὰ τὴν πατρότητά του. Ἄλλωστε, ὁ ἀφελὴς θαυμαστής τοῦ Βηλαρᾶ πού τὸ ἐκδίδει στὰ 1874 δὲν παρέχει μὲ τὰ γραφόμενά του ἀπόλυτες ἐγγυήσεις ὅτι τὸ χειρόγραφο πού κατεῖχε ἦταν καὶ αὐτόγραφο τοῦ Γιαννιώτη ποιητῆ.

Ὁ ἐκδότης τοῦ 1874, καθὼς καὶ ὁ ἐκδότης τῶν Ἄπάντων τοῦ 1935, ἀγνοοῦσαν ὅτι τὸ ἴδιο στιχοῦργημα εἶχε καὶ παλαιότερα (1861) ἐκδοθῆ σ' ἕνα αὐτοτελὲς φυλλάδιο, μὲ τὸν σχοινοτενῆ τίτλο:

Φυλλάδιον | ΚΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ | ἐν γένει, | Κυριωτέρως δὲ κατὰ ποιητῶν καὶ ἠθικῶς | μοχθηρῶν γυναικῶν. | Συντεθὲν μὲν | Διὰ στίχων

1. Δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη κανεὶς πολλὴ ἐμπιστοσύνη σὲ τέτοιες διαβεβαιώσεις, ὅταν ὀλόκληρη ἡ ἔκδοση ἐλέγχεται κάθε ἄλλο παρὰ ἄφηση. Ὁ μακαρίτης ποιητὴς Γιώργος Κοτζιούλας (1909-1956), πού διόρθωνε τὰ τυπογραφικὰ

δοκίμια τῶν Ἄπάντων τοῦ 1935, μοῦ ἔλεγε, μετὰ ἀπὸ χρόνια, ὅτι ὁ ἐκδότης ζητοῦσε συχνὰ τὴ συνεργασία του γιὰ νὰ «ἐξομαλυνθοῦν» στιχοῦργικὲς, γλωσσικὲς καὶ ἄλλες δυσκολίες μὲ σιωπηρὲς ἐπεμβάσεις...

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ
ΚΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΕΝ ΓΕΝΕΙ,

Κυριωτέρως δὲ κατὰ πονηρῶν καὶ ἠθικῶς
 μοχθηρῶν γυναικῶν.

ΣΥΝΤΕΘΕΝ ΜΕΝ

*Διὰ στίχων πολιτικῶν ὁμοιοκαταληκτικῶν κατὰ τὸ 1830 ἔτος
 παρὰ τινος ἐν μακαρίῳ τῇ λήξει γενομένου Ἀρχιμαδρίτου
 Ἀγιοταγίου Πνευματικοῦ μου Πατρὸς*

ΑΓΑΠΗΤΟΥ ΤΟΥ ΚΩΟΥ

Ἐκδοθὲν δὲ εἰς τύπον νῦν τὸ πρῶτον,

ΔΑΠΑΝΗ ΤΟΥ ΕΝ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΕΙ

ΙΔΙΟΡΡΥΘΜΟΥ ΑΠΛΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ
 ΤΟΥ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑ Κ.

Μετὰ μιᾶς διὰ Στίχων Ἐπιστολῆς.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ.

ΤΥΠΟΙΣ Φ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ καὶ Κ. ΒΛΑΦΑ.

1861.

πολιτικῶν ὁμοιοκαταλήκτων κατὰ τὸ 1830 ἔτος | παρὰ τινος ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου Ἀρχιμανδρίτου | Ἀγιοταφίτου Πνευματικοῦ μου Πατρὸς | ΑΓΑΠΗΤΟΥ τοῦ ΚΩΟΥ | Ἐκδοθὲν δὲ εἰς τύπον νῦν τὸ πρῶτον, | δαπάνη τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει | ἰδιορροῦθμου ἀποελληνικοῦ διδασκάλου | τοῦ καὶ μουσικοῦ | ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑ Κ. [ωνσταντίνου] | Μετὰ μιᾶς διὰ Στίχων Ἐπιστολῆς. |[κόσμημα.] | Ἐν Ἀθήναις. | Τύποις Φ. Καραμπίνη καὶ Κ. Βάφα. | 1861.—(8ο, σελ. δ' + 33 + 3 λευκές). Πρβλ. Γκίνη - Μέξα, Ἑλλην. Βιβλιογραφία, ἀριθ. 8920 (Τὸ μόνον ἀντίτυπον ποῦ ξέρουμε: Βιβλιοθήκη Βουλῆς - Μπενάκειος). Τὸ φυλλάδιον ἀρχίζει μ' ἕναν πρόλογο Πρὸς τοὺς ἀναγνώστας (σελ. γ' - δ'), ποῦ τὸν ὑπογράφει ὁ ἐκδότης Γ. Π. Κ. ΜΟΥΣΙΚΟΣ Φιλιππουπολίτης. Στὶς πρῶτες σελίδες 1 - 25 οἱ ΣΤΙΧΟΙ ΚΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ.—Ἀκολουθοῦν ἔπειτα ἄλλα, ἄσχετα πρὸς τὸ πρῶτον, στιχουργήματα: Ἡ ἐπιστολὴ (σελ. 25 - 28, στίχοι 72), ποῦ εἶναι μιὰ ἔμμετρη ἀναφορὰ μοναχοῦ πρὸς τὸν ἀρχιερέα του, ἡ ἀπάντησις ὡς ἀπὸ μέρος τοῦ ἀρχιδιακόνου (σ. 29, στίχοι 10) καὶ ἡ ἀνταπάντησις, ἡ ὁποία τιτλοφορεῖται Ἀπόκρισις τοῦ ποιητοῦ (σ. 29 - 32, στίχοι 58) καὶ στὴν ὁποία παρεμβάλλεται ὁ μῦθος Μύρμηξ καὶ Τέτιξ (σ. 29 - 31). Ἐπιτάσσονται ἔμμετρες Προσαγορεύσεις πρὸς τοὺς τότε κληρικούς καὶ εὐγενεῖς τῆς πόλεως Φιλιππουπόλεως (σ. 32 - 33, στίχοι 36), τὶς ὁποῖες ἐπισφραγίζει ἡ ὑπογραφή τοῦ στιχουργοῦ: ΑΓΑΠΗΤΟΣ Ο ΚΩΟΣ, Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Παναγίου Τάφου (σ. 33).

Οἱ Στίχοι Κατὰ Γυναικῶν, τοὺς ὁποίους τὸ φυλλάδιον αὐτὸ τοῦ 1861 ἀποδίδει στὸν ἀρχιμανδρίτη Ἀγαπητό, εἶναι—μὲ ἀσήμαντες μικροδιαφορὰς—τὸ ἴδιον τὸ στιχουργήμα Κατὰ γυναικῶν ποῦ τυπώθηκε ὡς ἔργον τοῦ Βηλαρᾶ στὸ λευκαδίτικο φυλλάδιον τοῦ 1874, ἀπ' ὅπου τὸ παρέλαβε καὶ ὁ ἐκδότης τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935. Γιὰ νὰ καταδειχθῇ τὸ πρᾶγμα καλῶτερα καὶ νὰ φανοῦν οἱ ἀντιστοιχίαι τῶν δύο ἐκδόσεων, ἀναγράφω ἀπὸ τὸ φυλλάδιον τοῦ 1861 τὰ περιεχόμενα τῶν σελ. 1 - 25, οἱ ὁποῖες συμβαδίζουν μὲ τὶς σελ. 158 - 172 τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935.

Στὸ φυλλάδιον τοῦ 1861 οἱ Στίχοι Κατὰ Γυναικῶν (σελ. 1 - 25) ὑποδιαιροῦνται σὲ 14 μέρη. (Τὰ πρῶτα ἑννέα, ἄτιτλα, ξεχωρίζουν μετὰξὺ τους μόνον μὲ τὴν ἀρίθμησιν: Α' Β' Γ' κτλ. Τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν καὶ ἐπὶ μέρος τιτλους). Παραθέτω τὴν ἀρχὴν τοῦ κάθε κομματιοῦ: Α'—Ἐν ἀρχῇ τὸν οὐρανόν τε καὶ τὴν γῆν δημιουργεῖ | ὁ Θεὸς ὁ πρὸ αἰῶνων μὲ μιὰν μόνην προσηγή: (σελ. 1 - 2, στίχοι 34. Στὰ Ἄπαντα 7 στίχοι ἐπὶ πλέον στὰ ἐνδιάμεσα).

Β'—Ἡ γυνὴ εἶ ἕνα ἄνδρα εἶν' ἡ μόνη συμφορά... (σ. 2 - 3, στ. 12).

Γ'—Ἡ γυνὴ ἐπ' ἀληθείας εἶν' ἠανάσιμος ἐχθρός... (σ. 3 - 4, στ. 24).

Δ'—Πλήθος παθῶν ἰοὺς ἀνθρώπους τυραννοῦν μὲ πειρασμούς... (σ. 4 - 5, στίχοι 22).

Ε'—Προγνωρίζον γε τὸ θεῖον τῶν αἰῶνων τὴν φοικίην... (σ. 5 - 6, στίχοι 28).

ΣΤ'— *Αὐτὴ πλάττει φαντασίας πάντοτ' ἑωσφορικὰς...* (σ. 6 - 8, στ. 52.

Στὰ "Απαντα 6 στίχοι ἐπὶ πλέον στὴν ἀρχή).

Z'— *Αὐτὴ εἶν' εἰς φαντασίαν ὅτι δὲν εἶναι θνητή...* (σ. 9, στ. 22).

H'— *Ἡ γυνὴ θεοποιεῖται, ἢ γυνὴ μεγαλαυχεῖ...* (σ. 10 - 13, στ. 84).

Θ'— *Τρία πράγματα σὸν ἄνδρα εἶναι ἄκρα συμφορά...* (σ. 13 - 15, στ. 46. Στὰ "Απαντα 4 στίχοι ἐπὶ πλέον περὶ τὸ τέλος).

I'— *Περὶ σκόρδου.—Τὸ μὲν σκόρδον ἔχει θεάν...* (σ. 15 - 16, στ. 18.

Στὰ "Απαντα λείπουν οἱ τελευταῖοι 8 στίχοι).

IA'— *Περὶ ἀγγορίου.—Ἐπομένως τὸ ἀγγοῦρι...* (σ. 16 - 17, στ. 16).

IB'— *Προτερήματα τῶν γυναικῶν.—Ἀρκεῖ τὰ ὅσα εἶπον κατὰ τῶν γυναικῶν...* (σ. 17 - 22, στ. 88. Στὰ "Απαντα ὁ τίτλος τοῦ κομματιοῦ εἶναι *Τζιορνάλε Γυναικῶν* κι ὁ πρῶτος στίχος *Ἀρκεῖ τὸ δουλέτιον αὐτὸ τῶν γυναικῶν...* Ἡ ἐκδοσις τοῦ 1861 ἔχει ἐπὶ πλέον 44 στίχους στὰ ἐνδιάμεσα, οἱ ὅποιοι λείπουν ἀπὸ τὰ "Απαντα ἄλλὰ καὶ τὰ "Απαντα ἔχουν ἄλλους 36 στίχους, οἱ ὅποιοι λείπουν ἀπὸ τὸ φυλλάδιο τοῦ 1861).

[II']— *Οἱ στίχοι τῶν δραμιῶν τοῦ ζυγίου...* *Ἐνα δράμι γνῶσιν ἔχεις...* (σ. 22 - 23, στ. 30, ἀπὸ ἀριθ. 1 μέχρι ἀριθ. 15. Στὰ "Απαντα στίχοι 40, μέχρι τοῦ ἀριθ. 20).

[IA']— *Ἐπίλογος.—Κυρίαί μου, συγγνώμη ζητῶ νὰ μοι δοθῇ...* (σ. 24 - 25, στίχοι 26, στοὺς ὁποίους προσθέτει ἄλλους 4 στὸ τέλος ὁ ἐκδότης: *Ἀλάνθαστον τὸ ζῦμι ὑπάρχει καὶ σωσιόν...* Στὰ "Απαντα ὁ τίτλος *Ἐπίλογος τοῦ Δουλέτιον καὶ στίχοι 26).*

Τὸ «Φυλλάδιον Κατὰ Γυναικῶν» τοῦ 1861, ποὺ τὸ ἀγνόησαν ὁ ἐκδότης τοῦ 1874 κι ὁ ἐκδότης τῶν *Ἀπάντων* τοῦ 1935, δὲν ἔμεινε ἐντελῶς ἀγνωστο στὴν ἔρευνα. Τὸ μνημονεύει (μὲ πλήρη ἀναγραφὴ τίτλου κτλ.) στὰ 1888 ὁ Μανουὴλ Γεδεών¹, ὁ ὁποῖος παρουσίασε ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν στιχουργὸ ἀρχιμανδρίτη Ἀγάπιο ἢ Ἀγαπητὸ καὶ γιὰ τὰ ἔργα του, καὶ ὁ ὁποῖος ἐπανήλθε ἄλλες δυὸ φορές στὸ ἴδιο θέμα, τὸ 1888² καὶ τὸ 1927³. Ὡστε ἀπορεῖ κανεὶς πῶς τὸ πρᾶγμα αὐτὸ διέφυγε τὴν προσοχὴ καὶ τοῦ καθηγ. Νίκου Βέη, γνωστοῦ γιὰ τὴν ἄρτια συνήθως ἐνημέρωσή του σὲ κάτι τέτοια, ὁ ὁποῖος, γράφοντας γιὰ τὰ *Ἀπαντα* τοῦ 1935, δέχτηκε ὡς νεανικὸ ἔργο τοῦ Βηλαρά τὸ στιχοῦργημα «Κατὰ γυναικῶν», χωρὶς καμμιά ἐπιφύλαξη γιὰ τὴν πατρότητά του⁴.

1. Μ. Γεδεών, *Ἐκκλησία καὶ Ἐπιστήμη κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα*, περ. *Ἐκκλησ. Ἀλήθεια* 8 (1887/8) σ. 297.

2. Μ. Γεδεών, *Ὁ κώδικς τοῦ Παΐσιου*, *Ἐκκλ. Ἀλήθεια* 9 (1888/9) σ. 38 καὶ 40.

3. Μ. Γεδεών, *Εἴκοσιν ἐτῶν ἐθνικὴ ἱστορία κατόπιν θνέλλης (1791-1811)*,

περ. *Ἐθολογία* 5 (1927) σ. 296-297.

4. Ν. Α. Βέη, *Ἡ νέα ἐκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρά*, περ. *Ἡ Νέα Ἐστία* 20 (1936) σ. 1038. Ὁ Ν. Βέης δὲν διέγνωσε ἐπίσης, καθὼς φαίνεται, ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα, ἐνιαῖο, σχοινοτενὲς στιχοῦργημα· μιλάει σὰν νὰ πρόκειται γιὰ μιὰ σειρά αὐτοτελῶν τραγουδιῶν μὲ

Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τὸ 1926 εἶχε δημοσιευθῆ ἡ περιγραφή ἑνὸς χειρογράφου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ποῦ τὰ περιεχόμενά του συμπίπτουν μὲ τὸ «Κατὰ γυναικῶν» στιχοῦργημα τῶν φυλαδίων τοῦ 1861 καὶ 1874 καὶ τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935.

Ἡ περιγραφή τοῦ μικροῦ αὐτοῦ χειρογράφου (13 φύλλα, μικροῦ σχήματος, τοῦ 19ου αἰ.), δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν καθηγ. Κ. Δυοβουνιώτη¹, μᾶς δίνει τὴν ἀρχὴν τοῦ στιχοῦργήματος (τοὺς 4 πρώτους στίχους: Ἐν ἀρχῇ τὸν οὐρανόν τε καὶ τὴν γῆν δημιουργεῖ... κτλ.) καὶ τοὺς τίτλους: φ. 1α Τολλέτο [= Τοαλέτο?] γυναικῶν, φ. 6β Αἰ φαντασίαι τῶν γυναικῶν, φ. 7β Παραφροσύνη γυναικῶν, φ. 10α Παράλληλα γυναικῶν, φ. 11β Κεφ. Σκόρδου, φ. 12α Κεφ. Ἀγγουρίου, φ. 13α Κεφ. Γυναικῶν κ'. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο καὶ τὸν τελευταῖο, οἱ ἄλλοι τίτλοι ἀπαντοῦν καὶ στὸ κείμενο τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935. Οἱ τίτλοι αὐτοὶ καὶ οἱ 4 πρώτοι στίχοι ἦταν ἀρκετοὶ γιὰ ν' ἀναγνωρισθῆ καὶ νὰ ταυτισθῆ τὸ περιεχόμενο τοῦ χειρογράφου.

Καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦτο, ὅπως καὶ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1861, τὰ ἀγνόησε ὁ ἐκδότης τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935, ἀλλὰ τ' ἀγνόησαν ἐπίσης ὁ Ν. Βέης, ὁ Γ. Βαλέτας κ.ἄ. ποῦ παρουσίασαν τότε, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν Ἀπάντων, βιβλιογραφικὰ ἐρανίσματα καὶ ἱστοριοφιλολογικὰ ὑπομνήματα γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Βηλαρά.

* * *

Ἐχοντας ὑπ' ὄψη μου τὰ παραπάνω—μὲ ἀφετηρία κυρίως τὴ μαρτυρία τοῦ Γεδεῶν γιὰ τὸ φυλλάδιο τοῦ 1861—εἶχα πεισθῆ διὰ οἱ ἀμβιβολίες γιὰ τὴν βηλαρικὴ προέλευση τοῦ ἀνιάρου αὐτοῦ στιχοῦργήματος ἔπρεπε νὰ εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ δικαιολογημένες. Πειστικὴ ἀπόδειξη, ὡστόσο, θὰ εἶχαμε, μόνον ἂν μπορούσαμε μὲ δεβαιότητα νὰ προσγράψουμε τὸ ἀμφισβητούμενο στιχοῦργημα σὲ κάποιον ἄλλο στιχοῦργό. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς τὰ πράγματα περιπλέκονται. Ὁ περιεργός

κοινὸ θέμα καὶ ἐνιαῖο τίτλο «Κατὰ γυναικῶν». Καὶ τὰ θεώρησε εὐπρόσδεκτο δεῖγμα ἐπιβιώσεως βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν στιχοῦργημάτων μὲ ἀνάλογο περιεχόμενο: «Γραμματολογικῶς ἄξια προσοχῆς εἶναι τὰ ἄλλως τε νεανικά καὶ εἰς καθαρεύουσιν γραμμένα τραγούδια τοῦ Βηλαρά Κατὰ γυναικῶν, συνεχίζοντα ἀρχαιοτέραν ἀντιφεμινιστικὴν ἔμμετρον παραγωγὴν τῶν μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρόνων»—καὶ ὑπενθυμίζει τὰ ἔργα τοῦ Σαχλίχη, τὸ «Συνεξάριον

τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν», τὸν «Καθρέπτη Γυναικῶν» τοῦ Δαπόντε κ. ἄ. Γιὰ τὴν παλιὰ καὶ ἄφθονη φιλολογία γύρω στὸ θέμα τοῦτο βλ. Κ. Θ. Δημαρά, Ἱστορία Νεοελλ. Λογοτεχνίας, Ἀθ. 1948-9, τ. Α' σ. 44 καὶ τ. Β' 221-222 (=β' ἔκδ., Παράρτημα, σ. 21).

1. Κ. Ι. Δυοβουνιώτου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, περ. «Νέος Ἑλληνομνήμων» 20 (1926) σ. 281, ἀριθ. 306.

ἐκείνος μουσικοδιδάσκαλος ἀπὸ τῆ Φιλιππούπολη, πὺ ἀποδίδει (μὲ τὸ φυλλάδιο τοῦ 1861) τοὺς «Στίχους Κατὰ Γυναικῶν» στὸν ἀγιοταφίτη δάσκαλό του Ἀγάπιο ἢ Ἀγαπητό, δὲν ἐμπνέει, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, πολλὴ ἐμπιστοσύνη· γιὰτὶ ὁ ἴδιος ἀποδίδει στὸν πνευματικό του πατέρα κι ἄλλα ἔργα, πὺ τὴν πατρότητά τους τὴν διεκδικοῦν ἐπίσης κι ἄλλοι στιχουργοί. Ἐξ ἄλλου, τὸ 1944 δημοσιεύτηκαν ἀπὸ Ἡπειρωτικὸ χειρόγραφο, γραμμένο μετὰ τὸ 1843, δυὸ στιχουργήματα πολὺ συγγενικά πρὸς τὸ θέμα καὶ τὸ ὕφος τοῦ «Κατὰ Γυναικῶν», ἀπ' τὰ ὁποῖα τὸ δεῦτερο ἔχει δίπλα στὸν τίτλο του, σημειωμένο ἀπ' τὸν ἀντιγραφέα, τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ Ἰωάν(νου) Βελλαρά¹. Ἡ ἔρευνα λοιπὸν τὴ μιὰ φορὰ μᾶς ὡδηγοῦσε πρὸς τὸν Ἀγάπιο, τὴν ἄλλη μᾶς ξαναγύριζε στὸ Βηλαρά. Τὸ χειρόγραφο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, ἀπ' τὸ ὁποῖο μιὰ προσεκτικώτερη ἐξέταση θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ βγάλῃ κάτι θετικώτερο γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ στιχουργήματος, ἐγκιβωτισμένο ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ πολέμου, ἦταν δυστυχῶς—καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι—ἀπρόσιτο.

Στὴν πορεία τῶν ἀναζητήσεών μου ὅμως ἐπεσήμανα κι ἄλλα desiderata. Στὸ κείμενο τοῦ στιχουργήματος, πὺ μᾶς δίνουν τὰ Ἄπαντα τοῦ 1935, τὸ προτελευταῖο μέρος ἐπιγράφεται Ἐπίλογος τοῦ Δοῦαλέτο (σ. 171). Λίγο πιδὸ πάνω, τὸ τμήμα πὺ ἐπιγράφεται «Τζι-ορνάλε Γυναικῶν» ἀρχίζει: Ἀρχεῖ τὸ δοῦαλέτο ν αὐτὸ τῶν γυναικῶν... (σ. 168). Τὸ χειρόγραφο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας περιγράφεται ὅτι ἀρχίζει μὲ τὸν τίτλο Τολλέτο [λάθος ἀντιγραφικὸ ἴσως ἢ τυπογραφικὸ, ἀντὶ Τοαλέτο?] γυναικῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ στιχουργήμα «Κατὰ Γυναικῶν» εἶχε κάποτε τὸν (ἀρχικὸ πιθανώτατα) τίτλο Δουαλέτο ἢ Τοαλέτο Γυναικῶν. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ μὲ ὡδήγησε στὴ σκέψη ὅτι τὸ ἴδιο ἴσως στιχουργήμα περιέχεται καὶ σὲ δύο ἄλλα χειρόγραφα πὺ περιέχουν ἑμμετρὲς σάτιρες κατὰ τῶν γυναικῶν μὲ τὸν γενικὸ τίτλο: Τοαλέτο, ἥτοι γυναικῶν καθρέπτῆς, ἀληθῆς καὶ ὄχι ψεύτῆς. Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ χειρόγραφα βρῖσκονται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας καὶ ξέραμε μόνον τὴν σύντομη περιγραφή τους (κεφαλαϊώδη ἀναγραφή τῶν

1. Χρ. Σούλη, Ἀνέκδοτα ποιήματα τοῦ Βηλαρά, περ. «Ἡπειρωτικὰ Γράμματα» χρ. Α', τεύχ. 2 (Γιάννινα, Φλεβάρης 1944) σ. 50-53. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ στιχουργήματα αὐτὰ ἐπιγράφεται Αἱ θυγατέρες τοῦ Διαβόλου καὶ ἀρχίζει:

Θέλοντας ὁ Διάβολος νὰ γενεολογήσῃ... (σ. 51-52, στίχοι 26).—Τὸ δεῦτερο ἐπιγράφεται Χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐντελοῦς κάλλους καὶ ἀρχίζει: Ὅσοι εἰς κάλλος γυναικῶν προσφέρετε λατρείαν... (σ. 52-53, στίχοι 60).

τίτλων), τὴν ὁποία μᾶς εἶχαν δώσει οἱ σχετικοὶ κατάλογοι τοῦ C. Litzica στὰ 1909 καὶ τοῦ N. Camaritano στὰ 1940. Ἔπρεπε λοιπὸν καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ νὰ ἐπεκταθῆ ἡ ἔρευνά μας. Καὶ τὴν ἔρευνα αὐτὴ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ τὴν πραγματοποιήσω τὸ 1958, ὅταν, χάρις σὲ μιὰ ἀποστολὴ ποῦ μοῦ ἀνέθεσε τότε ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐπισκέφθηκα τὴν Ρουμανία καὶ ἐργάσθηκα στὰ ἐκεῖ ἀρχεῖα καὶ τὶς διβλιοθήκες¹.

* * *

Στὸ μεταξύ, δὲν ἤμουν ὁ μόνος ποῦ ἀμφισβητοῦσα τὴν βηλαρική προέλευση καὶ ἀναζητοῦσα τεκμήρια γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ στιχουργήματος «Κατὰ Γυναικῶν». Ὁ κ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, δάσκαλός μας σ' αὐτὰ τὰ θέματα, ἤδη στὰ 1947, μιλώντας παρεκβατικὰ γιὰ τὸν Βηλαρᾶ, σημείωνε ὅτι τὸ *Κατὰ γυναικῶν* «δὲν εἶναι δικό του. Μιὰ τέτοια σφαιερὴ προσγραφή θὰ ἀλλοίωσε οὐσιαστικὰ καὶ τὴ μορφή τοῦ ποιητῆ, ἐξ αἰτίας τοῦ θρησκευτικοῦ χρωματισμοῦ ποῦ ἔχει τὸ ποίημα»². Λίγο ἀργότερα, στίς σημειώσεις τῆς Γραμματολογίας του, ἐπαναλαμβάνει ὅτι «τὸ *Κατὰ Γυναικῶν* ... δὲν εἶναι τοῦ Βηλαρᾶ» καὶ προσθέτει: «Θεωρῶ ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῆ ἰσὺν Ἀγάπιου Χαπίπη»³. Τέλος, στὰ 1953, δημοσίευσε εἰδικὸ μελέτημα γιὰ τὸν Ἀγάπιο Χαπίπη, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπανῆλθε ἐκτενέστερα στὸ θέμα⁴.

Ἀγάπιος Χαπίπης⁵ εἶναι ὁ ἀγιοταφίτης Ἀγάπιος ἢ Ἀγαπητὸς ὁ Κῶρος, στὸν ὁποῖο, ὅπως εἶδαμε (σ. 11), ἀποδίδει τοὺς *Στίχους Κατὰ Γυναικῶν* τὸ φυλλάδιο τοῦ 1861. Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, συγκεντρώνοντας τὶς σκόρπιες εἰδήσεις ποῦ ὑπάρχουν γιὰ τὸν Ἀγάπιο σὲ δημοσιευμένες καὶ σὲ ἀνέκδοτες πηγές, συστηματοποιεῖ καὶ πλουτίζει τὰ λιγοστὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα ποῦ ξέραμε ὡς τώρα γι' αὐτόν. Συνοψίζω: Ὁ μοναχὸς Ἀγάπιος (καὶ μετέπειτα, ἀπὸ τὰ 1820, ἀρχιμανδρίτης Ἀγαπητὸς) ἦταν ἀπὸ τὴν Κῶ, γεννήθηκε γύρω στὰ 1742

1. Πρβλ. «Ἐπετ. Μεσαιων. Ἀρχείου» 8/9 (1958/9) σ. 203-205, «Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν» 28 (1958) σ. 604-605, «Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 33 (1958) σ. 454.

2. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Προϋποθέσεις καὶ δοκιμὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ρωμαντισμοῦ*, Ἀθ. 1947, σ. 46.

3. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, τ. Β', Ἀθ. [1949] σ. 246 [=β' ἔκδ. Παράρτημα

(1956) σ. 51].

4. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Βιογραφικὰ τοῦ Ἀγαπίου Χαπίπη*, στὸν τόμο «Προσφορά εἰς Στίλπ. Κυριακίδην» [Παράρτ. περιόδ. «Ἑλληνικά», ἀρ. 4], Θεσσαλονίκη 1953, σ. 168-182.

5. Δὲν ἔχω πεισθῆ ἀν τὸ Χαπίπης εἶναι πράγματι τὸ οἰκογενειακὸ του ἐπώνυμο ἢ μήπως εἶναι κάποιο παρανόμι, μετάφραση τοῦ Ἀγάπιος στὴν ἀραβικὴ (*χαμίπι*).

και πέθανε γύρω στα 1835. Ἀπὸ τὰ 1778 ἀνήκει στὴν Ἱεροσολυμιτικὴ ἀδελφότητα τοῦ Παναγίου Τάφου κι ἀπὸ τὰ 1789 βρίσκεται ἐγκατεστημένος στὴ Φιλιππούπολη, πρωτοσούγκελλος στὸ ἐκεῖ Μετόχι τῶν Ἀγιοταφιτῶν. Ἐξῆσε ὅλη σχεδὸν τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του (μισὸν αἰῶνα περίπου) στὴ Φιλιππούπολη—μαρτυροῦνται σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα μόνον τρία σύντομα ταξίδια του ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη—και πέθανε στὴ θετὴ του πατρίδα, ὑπέργηρος, γύρω στα 1835, κληροδοτῶντας τὰ χαρτιά του στὸ πνευματικὸ του τέκνο, τὸν Φιλιππουπολίτη δάσκαλο και μουσικὸ Γεώργιο παπα-Κωνσταντίνου¹, ὁ ὁποῖος τύπωσε ἀργότερα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Ἀγαπίου τρία ἔργα: *Τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους* (Κων/πολη 1846), *Τὸ Μῆλον τῆς Ἐριδος* (Ἀθήνα 1861) και τὸ *Φυλλάδιον Κατὰ Γυναικῶν* (Ἀθήνα 1861).

Τὸ μελέτημα ἐπιγράφεται «Βιογραφικὰ τοῦ Ἀγαπίου Χαπίτη», ἀλλὰ ὁ συγγραφέας του μᾶς προσφέρει, πέρ' ἀπὸ τὰ βιογραφικὰ, και πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα, διαφωτιστικὰ γιὰ τὰ συναφῆ φιλολογικὰ ζητήματα, ἀν και ἀναγγέλλει ὅτι θ' ἀσχοληθῆ ἄλλοτε εἰδικώτερα μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀγαπίου «και μὲ τὰ περίπλοκα προβλήματα ὅσα θέτει ἡ μελέτη τους» (σ. 168). Σὲ μακρότατη ὑποσημείωση (σ. 168 - 171) συγκεντρώνονται και ταξινομοῦνται τὰ ἐργογραφικὰ και βιβλιογραφικὰ τοῦ Ἀγαπίου. Συνοψίζω ὅσα θὰ μᾶς εἶναι ἐδῶ χρήσιμα.

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου ἢ Ἀγαπητοῦ τυπώθηκαν τρία ἔργα. Καὶ τὰ τρία ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὰ κατάλοιπά του μὲ τὴ φροντίδα τοῦ κληρονόμου του Γεωργίου παπα-Κωνσταντίνου τοῦ Μουσικοῦ. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ ἔργα ὁμως εἶχαν προεκδοθῆ ἢ τυπώθηκαν ἀργότερα μὲ τ' ὄνομα ἄλλου στιχουργοῦ ἢ πάντως χωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου:

Α'—*Τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους*: ἐπιγραφόμενον Ἐπάνοδος τοῦ Διογένους· δράμα διαιρούμενον εἰς πράξεις και σκηνάς· ποιητὴν εἰς στίχους πολιτικούς ὁμοιοκαταληκτικούς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς 18. [γράφει 19] ἑκατοναετηρίδος παρὰ Ἀγαπίου ἀρχιμανδριτοῦ Κῶου, ἐμπείρου στιχουργοῦ, τοῦ πνευματικοῦ μου πατρός· ἤδη πρῶτον γνησίως εἰς τύπον ἐκδίδεται παρὰ τοῦ κληρονομήσαντος τὰ συγγράμματα αὐτοῦ Γ[εωργίου] Π[απᾶ] Κ[ωνσταντίνου] Μ[ουσικοῦ] Φιλιππουπολίτου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰς τὸ τυπογραφεῖον Θαδδαίου Δηβιτσιόν, 1846. (16^ο, σελ. [δ'] + 43). Γκίνη-Μέξα, Ἑλλην. Βιβλιογραφία, ἀρ. 4480.

1. Ὁ Φιλιππουπολίτης αὐτὸς δάσκαλος και ἱεροψάλτης, «ιδιόρρυθμος ἀπλοελληνικὸς διδάσκαλος και μουσικός», ὅπως τοῦ ἄρεσε νὰ γράφεται, ἔχει ἐκδώσει μαζί μὲ ἄλλους τὸ 1846 στὴν Κωνσταντινούπολη μιὰ μεγάλη μουσικὴ Ἀνθολογία πάσης τῆς ἐνιαυσίου

ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας (Γκίνη-Μέξα, ἀριθ. 4280). Βιογραφικὰ και ἄλλα στοιχεῖα γι' αὐτὸν ἔχει συγκεντρώσει ὁ Μ. Ἀποστολίδης στὰ «Θρακικά» 12 (1939) σ. 412-415. Πρβλ. και Κ. Μυρτίλου Ἀποστολίδου, *Ἡ τῆς Φιλιππουπόλεως ἱστορία*, Ἀθ. 1959, σ. 459.

Ὁ ἐκδότης Γ. Π. Κ. Μουσικός στὸν πρόλόγῳ του δηλώνει ὅτι τὸ ἔργο εἶχε προεκδοθῆ δυὸ φορές, στὴν Κωνσταντινούπολη πρῶτα καὶ στὴν Ἐρμούπολη ἔπειτα, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο προηγούμενοι ἐκδότες, λέει, ἀποσιώπησαν τὸ ὄνομα τοῦ στιχουργοῦ ἵ γι' αὐτὸ καὶ στὴν προμετωπίδα τῆς ἡ τρίτῃ τούτῃ ἐκδοσὴ γράφει: «ἤδη πρῶτον γνησίως εἰς τύπον ἐκδίδεται». Ἀπὸ τίς δυὸ προηγούμενες ἐκδόσεις γνωστὴ μᾶς εἶναι μόνον ἡ δευτέρη: Ἐπάνοδος ἤτοι τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους. Ἐν Ἐρμουπόλει ... 1839 (Γκίνη - Μέξα, ἀριθ. 3123). Ἡ τρίτῃ ἐκδοσὴ, αὐτὴ ποὺ παρουσίασε ὁ Μουσικός στα 1846, ἀνατυπώθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1863, μετ' ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου στὴν προμετωπίδα καὶ μετ' ἀπαράλλαχτο σχεδὸν τὸν τίτλο (Γκίνη - Μέξα, ἀρ. 9964). Μετὰ τίς τέσσερες αὐτὲς ἐκδόσεις (α' Κων/πολι 18.?, β' Ἐρμούπολι 1839, γ' Κων/πολι 1846, δ' Ἀθήνα 1863), ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ δύο πρῶτες χωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου, μιά νεώτερη (ε' ?) προσγράφει τὸ ἔργο σὲ ἄλλον στιχουργό: Ἐπάνοδος ἤτοι τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους δροῦμα ἠθικόν· ὑπὸ Κοσμά Φλαμιάτου. Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ... Ἐν Πάτραις ... 1882. (Δημαρᾶς, σ. 170 σημ.). Ἐκτὸς ἀπὸ τίς παραπάνω ἐκδόσεις, ἔχουμε τὸ ἔργο καὶ σὲ τρία χ ε ι ρ ό γ ρ α φ α, τοῦ 19ου αἰ. καὶ τὰ τρία: Τὸ ἕνα (ὄχι πλήρες) σὲ κώδικα τῆς Μονῆς Προυσοῦ², τὸ δεύτερο στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη. Καὶ τὰ δύο, κατὰ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ (σ. 170 σημ.) ποὺ τὰ μελέτησε, ἀνώνυμα. Τὸ τρίτο τὸ ἐπεσήμανα ἀνάμεσα στοὺς ἀκαταλογογράφητους κώδικες τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας (ms gr. 1357)· ἀπὸ τίς πρόχειρες σημειώσεις μου συνάγω ὅτι κι αὐτὸ εἶναι ἀνώνυμο.

Β'—Τὸ Μῆλον τῆς Ἐριδος ὄπερ διὰ πολιτικῶν σίχων ὁμοιοκαταλήκτων ἐποιήθη μὲν κατὰ τὸ 1815 ἔτος παρὰ τοῦ ἀοιδίμου ἀγιοταφίτου ἀρχιμανδρίτου Ἀγαπητοῦ τοῦ Κῶου· ἐξεδόθη δὲ νῦν γνησίως καὶ αὐτολεξεὶ παρὰ τοῦ ἐν Φιλιππούλει Γεωργίου Π[απα] Κωνσι[αντίνου] τοῦ μουσικοῦ καὶ ἰδιορῦθμου ἀπλοελληνικοῦ διδασκάλου, χάριν περιεργίας τῶν ὁμογενῶν. Ἀθήνησι,

1. Δὲν εἶδα ὁ ἴδιος τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1846 (στοῦ Γκίνη-Μέξα σημειώνεται ἕνα μόνον ἀντίτυπο, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μ. Γεδεών). Παίρνω τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ Κ. Μυρτίλου Ἀποστολίδου, *Στιχουργήματα Φιλιππουπολιῶν*, περ. «Θρακικὰ» 12 (1939) σ. 413 σημ., ὅπου πληρέστερη κάπως περιγραφή τοῦ ἐντύπου. Ἀπὸ τὸ ἴδιο δημοσίευμα παίρνει τίς σχετικὲς εἰδήσεις καὶ ἡ Κ^α Α. Camaritano, *Spiritul revolutionar francez si Voltaire in limba greaca si romana*, Βουκουρέστι 1946, σ. 45-46, σημ. 3, ἀναφορικὰ μετ' τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1846,

τὴν ὁποία δὲν εἶδε (σ. 46 σημ. 1). Ἀπὸ παραδρομῆ ὅμως γράφει ὅτι οἱ δύο προγενέστερες ἐκδόσεις ἔγιναν ἡ μιά στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ ἄλλη στὴ Φιλιππούπολη (ὁ Μ. Ἀποστολίδης γράφει: ἐν Κων/πόλει πρῶτον καὶ εἶτα ἐν Ἐρμουπόλει)· ἔτσι λογάριασε τρίτῃ (ἀντὶ β') τὴν ἐκδοσὴ ποὺ ἔγινε τὸ 1839 στὴν Ἐρμούπολη καὶ τέταρτῃ (ἀντὶ γ') τὴν ἐκδοσὴ ποὺ ἔκανε ὁ Γ. Π. Κ. Μουσικός τὸ 1846.

2. [Ἰω. Τέντε], *Κατάλογος τῶν κωδικῶν τῆς ἐκδοῦς Μονῆς Προυσοῦ*, περ. «Νέος Ἑλληνομνήμων» 10 (1913) σ. 302-303, ἀριθ. 21, φ. 96 ἐξ.

τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάρα (δόδος Ἀχαρνῶν ἀριθ. 302), 1861. (8ο, σελ. 48. Γκίνη - Μέξα, ἀρ. 8900, Δημαρᾶς σ. 169).

Καὶ τὸ ἔργο τοῦτο εἶχε προεκδοθῆ, καὶ μάλιστα δέκα χρόνια περίπου πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀγαπίου· ἡ προγενέστερη ὅμως αὐτῆ ἐκδοσὴ ὄχι μόνον δὲν τὸν μνημονεύει, ἀλλὰ μᾶς δίνει ἄλλο ὄνομα στιχουργοῦ: *Κωμωδία τοῦ Μήλου τῆς Ἐριδος*: ἤτοι δράματα νέα περίεργα καὶ ὠφελιμώτατα φιλοπονηθέντα καὶ διὰ δαπάνης τύπῳ ἐκδοθέντα παρὰ Παναγιώτου Δημητρίου Ν τ έ τ ε ἐξ Ἀργυροκάστρου, τοῦ καὶ τυπογράφου. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1826. (16ο, σελ. 60.—Ν. Καμαριανός, περ. «Νέον Κράτος» 4, 1940, σ. 891 ἀρ. 62=Γκίνη-Μέξα ἀρ. 6703, καὶ ἀκριβέστερα Δημαρᾶς σ. 168-169). Θὰ νόμιζε κανεὶς ὅτι ἡ λέξι «φιλοπονηθέντα» ἀναφέρεται στὴν περιουναγωγὴ τῶν κειμένων, τὴν ἀντιγραφή, τὴν τυπογραφικὴ ἐπιμέλεια καὶ τὶς λοιπὰς ἄλλες φροντίδες ποὺ κατέβαλλαν τότε οἱ λόγιοι τυπογράφοι καὶ ἐκδότες· ἀλλὰ ὁ Ἀργυροκάστριτης Ντέτες (γνωστὸς καὶ ἀπὸ 2-3 ἄλλες ἐκδόσεις· βλ. Γκίνη-Μέξα ἀρ. 1677, 1742, 4756, 6703) βεβαιώνει στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου ὅτι τὸ ἔργο εἶναι δικό του (Δημαρᾶς, σ. 179).—Μιὰ τρίτη ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου δὲν ἀναγράφει οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ Ντέτε (α' ἐκδ. 1826) οὔτε τοῦ Ἀγαπίου (β' ἐκδ. 1861), ἀλλὰ μονάχα τὸν νέον ἐκδότη: *Τὸ Μῆλον τῆς Ἐριδος*: κωμωδία εἰς πράξεις τρεῖς, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἀνδρέου Γεωργίου. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ... 1868. (Δημαρᾶς, σ. 169).

Γ—Φυλλάδιον Κατὰ Γυναικῶν... Συντεθὲν μὲν ... κατὰ τὸ 1830 ἔτος παρὰ τινος... Ἀγαπητοῦ τοῦ Κώου, ἐκδοθὲν δὲ ... δαπάνη... Γεωργίου Παπα Κ... Ἐν Ἀθήναις... 1861. Βλ. πιδ πάνω, σ. 9-11.

Καὶ τοῦ ἔργου τούτου ἔχουμε μιὰν ἄλλη ἐκδοσὴ, στὴ Λευκάδα τὸ 1874, ὅπου τὸ στιχούργημα προσγράφεται στὸν Ἰωάννη Βηλαρᾶ: *Ὁ Βηλαρᾶς Κατὰ Γυναικῶν...* Ἐν Λευκάδι... 1874 (βλ. πιδ πάνω, σ. 9). Τὸ ἔργο παραδίδεται ἐπίσης σὲ τρία χειρόγραφα: ἓνα στὴν Ἀθήνα (πιδ πάνω, σ. 13) καὶ δυὸ στὸ Βουκουρέστι (βλ. σ. 14-15).

Ἀπὸ τῆ σειρὰ τῶν στιχουργῶν, οἱ ὅποιοι διεκδικοῦν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, τὴν πατρότητα τῶν ἔργων τούτων, ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς (σ. 180-181) ἀποκλείει κατηγορηματικὰ τὸν τυπογράφο Ν τ έ τ ε (*Τὸ Μῆλον τῆς Ἐριδος*, 1826), ἀποκλείει, γιὰ λόγους χρονολογικοὺς κυρίως τὸν Κ ο σ μ ᾶ Φ λ α μ ι ᾶ τ ο (*Τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους*, 1882) καὶ θεωρεῖ (σ. 181-182) ἀσυμβίβαστο πρὸς τὸ ἰδεολογικὸ κλίμα τοῦ Βηλαρᾶ τὸν συντηρητισμὸ ποὺ ἀποπνέει ἡ σάτιρα *Κατὰ Γυναικῶν*. Παράλληλα ὅμως, ὑπογραμμίζει τοὺς ἐνδοιασμοὺς ποὺ γεννᾷ ἡ προσγραφή τῶν ἔργων αὐτῶν στὸν Ἀ γ ᾶ π ι ο: Ὁ ταπεινὸς αὐτὸς καλόγερος, ποὺ ἐγκατεβίωσε μισὸν αἰῶνα περίπου στὸ ἀγιοταφικὸ μετόχι του στὴ Φιλιππούπολη μᾶλλον ἀποτραβηγμένος, ἀπίθανο φαίνεται νὰ τροφοδότησε τὴν στιχουργικὴ παραγωγὴ τῆς ἐποχῆς του μὲ ἔργα ποὺ βρῆκαν τόση διάδοσιν, ὥστε νὰ κυκλοφοροῦν ἀδέσποτα, ν' ἀντιγράφωνται καὶ νὰ τυπῶνται στὰ πιδ ἀπομακρυσμένα μεταξὺ τους κέντρα τοῦ ἑλλαδικοῦ καὶ ἐξωελλαδικοῦ Ἑλληνισμοῦ, νὰ τὰ σφετερίζωνται ἄλλοι, καὶ ὁ ὑποτιθέμενος ποιητὴς τους—ὁ Ἀγάπιος ζοῦσε ἀκόμη, ὅταν βγῆκε τὸ «Μῆλον τῆς Ἐριδος» στὴ Βιέννη (1826) καὶ ἴσως ζοῦσε

ἐπίσης ὅταν πρωτοτυπώθηκε στὴν Πόλη τὸ «Φανάρι τοῦ Διογένους»—ὄχι μόνον νὰ μὴ διαμαρτύρεται (ὁ Καισάριος Δαπόντες ἔγραφε φοβερὰ ἐπιτίμια καὶ κατάρες γιὰ τοὺς λογοκλόπους), ὄχι μόνον νὰ μὴ διεκδικῆ τὴν πατρότητά τους, ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθῆ νὰ ζῆ ἀγνοημένος, χωρὶς ποτὲ ν' ἀκουστῆ, ὅσο ζοῦσε, γιὰ τὶς τυχόν συγγραφικὲς του ἐπιδόσεις. Ἐξ ἄλλου, μιὰ πρόσθετη δυσκολία ἐπαυξάνει τοὺς ἐνδοιασμούς καὶ μᾶς ἀπομακρύνει ἀπ' τὸν Ἀγάπιο: Τὰ τρία ἔργα ποὺ τοῦ ἀποδίδει ὁ κληρονόμος τῶν καταλοίπων του «εἶναι πολὺ ἀνόμοια μεταξὺ τους, ἰδίως τὸ Μῆλον τῆς Ἐριδος ὡς πρὸς τὰ δύο ἄλλα, σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ μᾶς ξενίξῃ ἢ κοινὴ τοὺς πατρότητα» (Δημαρᾶς, σ. 180).

Ἡ πιὸ εὐλογη ἐξήγηση ποὺ μποροῦμε νὰ δώσουμε, εἶναι ὅτι ὁ Ἀγάπιος, ποὺ τοῦ ἄρεσε νὰ συνθέτῃ κι ὁ ἴδιος στίχους¹, εἶχε ἀντιγράψει στὰ τετράδιά του καὶ ξένα στιχουργήματα, ὅπως πολλοὶ τὸ συνήθιζαν τότε. Πολλὰ ἔργα αὐτοῦ τοῦ εἴδους κυκλοφοροῦσαν ἀδέσποτα, εἴτε ἐπειδὴ οἱ ἴδιοι οἱ συγγραφεῖς τὰ διοχέτευαν ἀνώνυμα στὴν κυκλοφορία, εἴτ' ἐπειδὴ οἱ ἀντιγραφεῖς, ποὺ τὰ πολλαπλασίαζαν, ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν πατρότητά τους. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ἄλλωστε, ὁ

1. Δικὰ τοῦ ἀσφαλῶς εἶναι τὰ στιχουργήματα ποὺ ἐπιτάσσονται στὸ «Φυλάδιον Κατὰ Γυναικῶν» τοῦ 1861 (βλ. πιὸ πάνω, σ. 11): ἢ Ἐπιστολὴ καὶ ἢ Ἀπόκρισις τοῦ ποιητοῦ (σ. 25-32), καθὼς καὶ οἱ ἔμμετρος Προσαγορεύσεις (σ. 32-33). Ἡ «Ἐπιστολὴ»—ἔμμετρη ἀναφορὰ τοῦ μοναχοῦ ποὺ στάλθηκε σὲ μακρινὴ ἐπαρχία, νὰ περιηγηθῆ τὰ ἄγωνα χωριὰ τῆς ὑπαίθρου, γιὰ νὰ μαζέψῃ «ἐλεημοσύνες» καὶ βοηθήματα—διεκτραγωδεῖ τὶς κακουχίες τοῦ «ταξιδιώτη» μὲ στίχους ποὺ θυμίζουν Πτωχοπρόδρομο καὶ Δαπόντε:

Ἡ γλώσσα μου κεκόλληται, φίλε, τῷ
λάρυνγι μου
καὶ δύναμις δὲν ἔμεινε ποσῶς εἰς τὸ κορμὶ
μου.

Τὰ γόνατα ἠσθένησαν ἐκ τῆς πολλῆς
νηστείας,
ἢ σάρεξ μου ἠλλοιώθηκεν ἐκ τῆς σκορδο-
φαγίας.

Λάχανον, τουρσιλάχανον, λάχανον καθ'
ἡμέραν,
λάχανον εἰς τὸ ἄριστον, λάχανον στὴν
ἐσπέραν.

Ἀνεῦρω καὶ φασόλια, εἶναι κακοβρασμένα
καὶ μὲ νερὸν σαδὲ γκιουζὲλ μετροῦνται
ἕνα-ἕνα.

Δὲν ἠμπορῶ νὰ κολασθῶ, πολλὰκις πρᾶ-
σον πῆνω
καὶ εἰς τὸ ἄλας τὸ βουτῶ κ' ἕνα κρα-
σάκι πίνω.

Αὐτὴ ἡ πολυτέλεια εἶναι ἐκ τῶν σπανίων,
τὰ πρᾶσα δὲν εὐρίσκονται εἰς ὅλα τῶν
χωρίων.

Ποιὲ σου δὲν ἐλείπασες, νὰ δῆς τὴν το-
σιμάδαν
καὶ τοῦ τοιοῦτον φαγητοῦ δὲν ξεῦρεις
τὴν γλυκάδαν... (σελ. 26).

Στὴ συνέχεια (σ. 26-28) μᾶς δίνει ζωντανὲς περιγραφὲς τῶν δυσκολιῶν ποὺ συναντᾶ: οἱ ἄνθρωποι, ἀποστραγγισμένοι οικονομικὰ (δοσίματα ὑπερογκᾶ, ἀκρίβεια κλπ.) τρέπονται εἰς φυγὴν, ὅταν ἰδοῦν καλόγερο ἢ ἀμάθεια τῶν ἀλλογλώσσων κατοίκων τῆς ὑπαίθρου (χαρακτηριστικοὶ διάλογοι μὲ ξενόγλωσσες φράσεις παρεμβάλλονται) τὸν ἐμποδίζει νὰ συνεννοηθῆ μαζὶ τους: Βαβαὶ τῆς βαρβαρότητος, βαβαὶ τῆς εὐηθείας! ... Ἐξ Ἰσου ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς καὶ τῆς ἐποχῆς εἶναι οἱ ἔμμετρος Προσαγορεύσεις πρὸς τοὺς τότε κληρικοὺς καὶ εὐγενεῖς τῆς πόλεως Φιλιππουπόλεως (σ. 32-33).

—όπου τυπώδης την εποχή εκείνη—σεβασμός πρὸς τὴν πνευματικὴ ἰδιοκτησία τοῦ ἀρχικοῦ συνθέτη μειώνεται περισσότερο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, συχνά, ὁ ἀντιγράφεας εἶναι, λίγο ἢ πολὺ, καὶ διασκευαστὴς τοῦ κειμένου πού ἀντιγράφει'. Ὁ Φιλιππουπολίτης μουσικοδιδάσκαλος, πού κληρονόμησε τὰ χαρτιά τοῦ Ἀγαπίου, μὲ πολὺ σεβασμὸ πρὸς τὸν πνευματικὸ τοῦ πατέρα φρόντισε νὰ φέρῃ στὸ φῶς ὅ,τι εἶχε συγκεντρῶσει στὰ παλιὰ ἐκεῖνα τετράδια ὁ γέροντάς του, καὶ τύπωσε τὰ τρία ἔργα πού μᾶς ἀπασχολοῦν, προσγράφοντάς τα ἀδίστακτα στὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου. Ἄν τὰ δυὸ πρῶτα—τὸ *Μῆλον τῆς Ἐριδος* καὶ τὸ *Φανάρι τοῦ Διογένους*—ἔργα πολὺ ἀνόμοια μεταξύ τους, δικαιολογοῦν πολλὰς ἀμφιβολίες γιὰ τὴν πατρότητά τους, τὸ τρίτο—τὸ *στιχουργήμα Κατὰ Γυναικῶν*—θ' ἀποδειχθῆ ἀμέσως πῶς κάτω ὅτι ἀνήκει σ' ἄλλον στιχουργό. Οὔτε ὁ Ἀγάπιος, οὔτε ὁ Βηλαρᾶς εὐθύνονται γιὰ τὴν κακόγουστη αὐτὴ σάτιρα.

(Συνεχίζεται)

Α. Ι. Βρανούσης

1. Οἱ ἐκδόσεις πού βγήκαν ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Ἀγαπίου παρουσιάζουν—σὲ σύγκριση μὲ τὰ χειρόγραφα ἢ τίς ἄλλες ἐκδόσεις τῶν ἰδίων στιχουργημάτων πού ξέρουμε—κάποια ἐπεξεργασία γιὰ τὴ βελτίωση τῶν κειμένων καὶ κυρίως γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τους ἀπὸ τολμηρὰς ἐλευθεροστομίες. Στὸ στιχουργήμα «Κατὰ Γυναικῶν» ἡ ἔκδοση τοῦ 1861 παραλείπει ἀκριβῶς μερικοὺς τέτοιους στίχους, τοὺς ὁποίους δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ προσυπογράψῃ ἓνας κληρικός. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ ἐπεξεργασία αὐτὴ νὰ ὀφείλεται καὶ στὸν ἐπιμελητὴ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν, τὸν ἱεροψάλτη Γ. Π. Κ. Μουσικό. Ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης (*Στιχουργήματα Φιλιππουπολιτῶν*, περ. «Θρακικά» 12, 1939, σ. 413-414) ἀναφέρει ὅτι εἶχαν περιέλθει στὰ χέρια του μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία καὶ τὰ χαρτιά τοῦ Γεωργίου Παπα-Κωνσταντίνου Μουσικοῦ, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τὸ καθαρογραμμένο (μὲ τὸ χέρι τοῦ Μουσικοῦ) ἀντίγραφο τῆς σάτιρας «Κατὰ Γυναικῶν», ἀπ' τὸ ὁποῖο ἔγινε ἡ ἔκδοση τοῦ 1861. Στὸ ἀντίγραφο του αὐτό, μετὰ τοὺς «Στίχους Κατὰ Γυναικῶν» (πού καταλαμβάνουν τίς σελ. 1-25 στὴν ἔκδοση τοῦ 1861), ὁ Μουσικός ἐπιτάσσει ἓνα

ἄλλο στιχουργήμα (56 στίχους) πού ἀναιρεῖ τὸ προηγούμενο καὶ ὑπεραμύνεται τῶν γυναικῶν. Στὴν ἔκδοση τοῦ 1861 δὲν περιλαμβάνεται. Τὸ δημοσιεύει ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 412-413) ὡς ἔργο τοῦ Μουσικοῦ, μὲ τὸν τίτλο *Ἐπὶ τῶν γυναικῶν*. Ἀρχίζει:

Ὅ ταῦτα στιχουργήσας τὰ Κατὰ γυναικῶν στοχάζομαι δὲν εἶχεν ὀρθὸν τὸ λογικὸν ἢ θέλησε νὰ παῖξῃ διὰ ἀστεϊσμόν καὶ νὰ διασκεδάσῃ ὀλίγον πρὸς καιρόν... Δὲν ἦταν δυνατὸν ὁ Μουσικός, πού θεωροῦσε τὸ «Κατὰ Γυναικῶν» ὡς ἔργο τοῦ Ἀγαπίου, νὰ ἐκφράζεται μὲ τόσην ἀνευλάβεια πρὸς τὸν πνευματικὸ τοῦ πατέρα: ὁ ταῦτα στιχουργήσας... δὲν εἶχεν ὀρθὸν τὸ λογικόν! Οἱ στίχοι αὐτοὶ εἶναι μᾶλλον τοῦ Ἀγαπίου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀντιγράψῃ στὰ τετράδιά του τὴν ξένη σάτιρα «Κατὰ γυναικῶν» καὶ τῆς πρόσθεσε στὸ τέλος μιὰ δική του ἔμμετρη ἀνασκευή ἢ παλιωδία. (Κατὰ παρόμοιο τρόπο π.χ. ἀνασκεύαζε ἀδέσποτα στιχουργήματα ὁ Μιχαὴλ Περδικάρης· βλ. Α. Βρανούση, *Οἱ Πρόδρομοι*, σ. 73). Φαίνεται ὅτι σὲ ὀρισμένα σημεῖα δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε πού σταματᾷ ὁ Ἀγάπιος καὶ πού ἀρχίζει ὁ Μουσικός.